

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 8 (Haziran/June 2020), ss./pp. 103-121

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 29. 05. 2020
Kabul Tarihi/Accepted: 27. 06. 2020

YAZILIKAYA/MİDAS ANITI: ANITTA GÖZLEMLENEN BOZULMALAR VE KORUMA ÖNERİLERİ

THE YAZILIKAYA/MİDAS MONUMENT: DEFORMATIONS OBSERVED ON THE MONUMENT AND SUGGESTIONS FOR CONSERVATION

Yusuf POLAT – Ali Osman AVŞAR*

Öz

Çalışmanın konusu, konumu ve verimli arazileri nedeniyle, Alt Paleolitik Dönem'den günümüze kadar devamlı olarak yerleşime sahne olmuş, ancak en önemli arkeolojik kalıntıların Phryg Dönemi'ne ait olması sebebiyle "Phryg Vadisi" olarak adlandırılan alanda bulunan Yazılıkaya/Midas Anıtı'dır. Binlerce yıldır Anadolu'da köklü bir inanç olan Ana Tanrıça inancını benimsemiş olan Phrygler, "Matar" adını verdikleri tanrıçaları için doğada hazır bulunan ve kolay işlenebilen ana kayayı kullanarak, yerleşim alanlarının girişlerinde, yüksek yerlerde, su kaynaklarının yakınında ve tarla kenarlarında, bazen de kale girişlerinde berekete, bolluğa ve korunmaya yönelik ritüeller için, anıtsal ve küçük ölçekli, anıt, altar ve nişlerden oluşan kült anıtlarını yapmışlardır. Bu kült anıtlarının en seçkin örneklerinden biri Yazılıkaya/Midas Anıtı'dır. Yaklaşık olarak 3000 yılı aşkın bir süredir ayakta olan Yazılıkaya/Midas Anıtı günümüze ulaşınca kadar geçen süreçte, yıpranmalara, bozulmalara ve bünyesel

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir/Türkiye.

E-posta: ypolat@anadolu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1455-8318>

Dr. Heykeltraş/Konservatör, Eskişehir/Türkiye.

E-posta: konservasyon@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2407-9238>

zayıflamalara maruz kalmıştır. Bu çalışmada, Phryg kaya anıtları içerisinde en görkemlisi olarak bilinen Yazılıkaya Vadisi'ndeki Yazılıkaya/Midas Anıtı üzerinde görülen bozulmalar ele alınmış, yapılan koruma-onarım çalışmaları ve anıtın gelecek kuşaklara aktarımı için yapılması gerekli koruma önerilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Phryg Uygarlığı, Yazılıkaya, Midas Anıtı, Anıtlarda Bozulma, Koruma.

Abstract

The topic of this project is the Yazılıkaya/Midas Monument located in the area called the 'Phrygian Valley', named due to the fact that although the region has been home to continuous settlement from the Lower Paleolithic Period to today thanks to its location and fertile lands, its most important archeologic artifacts belong to the Phrygian Period. Having adopted a belief in the Mother Goddess, which has deep roots in Anatolia stretching back thousands of years, the Phrygians built cultic monuments in the name of the goddess which they called 'Matar' for use in rituals concerning fertility, abundance, and protection. These monuments were comprised of small and monumental-sized monuments, altars, and niches built at the entrance to settlements, in high places, near sources of water and at the edge of fields, and sometimes at the entrance to fortresses using the easily carved bedrock found in nature. The Yazılıkaya/Midas Monument is one of the most distinctive examples of these cultic monuments. Having remained standing for over 3000 years, the Yazılıkaya/Midas Monument has been subjected to general wear, deformations, and structural weakening on its journey to the modern day. In this project we've reviewed the deformations present on the Yazılıkaya/Midas Monument, which, located in the Yazılıkaya Valley, is known as the most magnificent of all Phrygian stone monuments, in addition to addressing the conservation-restoration projects that have been carried out as well as conservation proposals necessary in preserving the monument for future generations.

Keywords: Phryg Civilization, Yazılıkaya, Midas Monument, Deformation on Monuments, Conservation.

Giriş

MÖ 2. Binyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya boğazlar üzerinden gerçekleşen göç dalgaları ile giren ve Thrak kökenli oldukları kabul edilen Phryglerin, MÖ 9. yy'a gelindiğinde Orta Anadolu merkezli siyasi bir güç olarak ortaya çıktıkları bilinir¹. Phrygler, başkentleri olarak bilinen, Ankara İli Polatlı İlçesi yakınlarındaki Gordion (Yassihöyük) dışında, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar illeri arasında kalan ve Dağlık Phrygia olarak adlandırılan bölgede² etkin bir biçimde varlık göstermişlerdir. Dağlık bölgenin güney ve güneydoğusundaki yükseltilerin arasında kalan vadilerdeki kayalık platolar üzerindeki

¹Phryglerin kökeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barnett 1967, 3; Carrington 1977, 117 vdd; Olshausen 1996, 965-967.

²Haspels 1971, 20.

yerleşimler ve kaya mezarlarının yanı sıra Phryglerin “Matar” adını verdikleri³ ana tanrıçaları için yaptıkları Phryg dini mimarisinin en çarpıcı örneklerini oluşturan⁴ anıt/fasad, altar ve nişlerden oluşan kült anıtları⁵, bu etkinliğin eşsiz kanıtlarıdır. Bu anıtların anıtsal ve küçük boyutlu örneklerinin bulunduğu vadi Eskişehir İli’nin yaklaşık olarak 70 km güneyinde, Han ve Seyitgazi İlçeleri sınırlarında kalan Yazılıkaya/Midas Vadisi’dir. Alt Paleolitik Dönem’den günümüze kadar yerleşimin olduğu alanda yapılan yeni araştırmalar ile tespit edilen⁶ vadinin güneydoğu noktasında, kayalık platform üzerinde “Midas Şehri” olarak da adlandırılmış olan⁷ bir kale yerleşimi bulunur. Bu Kale yerleşimi, Yazılıkaya Köyü’nün hemen batısındadır. Köy, 1885 yılında Kafkasya’dan göç eden Çerkez göçmenleri tarafından iskân edilmiş olup, adını da köyün hemen güneybatısında bulunan anıtsal boyutlardaki, üzerinde Paleo-Phrygce yazıtın bulunduğu yazılı kayadan yani Midas Fasadı/Anıtı’ndan almıştır⁸.

Kale’de kaya altarı ve kaya nişleri, gerek platonun üst bölümünde, gerekse de eteklerinde yer alır. Etek kısmında kaya formasyonuna bağlı olarak kaya anıtları/fasadları yapılmıştır. Yerleşimin üzerinde anıtsal ve küçük ölçekte sarnıçlar, su biriktirme havuzları, tonozlu tüneller de görülmektedir. Alan Phryg, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen kaya mezarları ve kaya mekânları ile çevrilidir (Harita 1). Bu yerleşme, kült yapılarıyla donatılmış, adeta bölgenin kutsal alanı görünümündedir⁹. Midas Kale’deki ilk kazılar, 1936 yılında Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, sanat tarihçisi ve mimar A. Gabriel tarafından başlatılmıştır. İlk sondaj çalışmasının ardından C.H.E. Haspels 1939 yılına kadar devam eden kazılarda arazi başkanlığı görevini üstlenmiştir¹⁰. Kazı çalışmalarına II. Dünya Savaşı nedeniyle ara verilmiş, 1948 yılına gelindiğinde İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Midas Kale’de ikinci dönem kazıları başlamıştır. 1951 yılına kadar süren kazıların arazi başkanlığını H. Çambel yürütmüştür¹¹. Bu kazı çalışmalarından sonra alanda herhangi bir kazı çalışması yapılmamış, yalnızca temizlik ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹².

1992-1996 yılları arasında ise T. Tüfekçi Sivas, doktora tezi kapsamında Dağlık Phrygia Bölgesi’nde araştırmalar yaparken, Midas Kale’deki kaya anıtlarını da ayrıntılı olarak incelemiştir¹³, 2001-2007 yılları arasında bu bölgedeki araştırmalarını sürdürmüştür¹⁴. 2017 yılından itibaren Yazılıkaya/Midas Vadisi’nde, belgeleme çalışmalarının ağırlıklı olduğu arkeolojik yüzey araştırmaları çalışmaları gerçekleştirilmektedir¹⁵.

Yazılıkaya/Midas Anıtı

Phryg kült anıtları, bir fasadın yani bir ön cephenin yansıması olan anıtlar, basamaklı altarı ve nişlerden oluşur. Bu kült anıtları mimari olarak farklı tasarımlara sahip olsa da, aslında hepsi Ana Tanrıça Matar Kubileya kültüne adanmış birer açık hava tapınağıdır¹⁶.

³Roller 1999, 66.

⁴Tüfekçi-Sivas 2009, 20; Tüfekçi-Sivas 2012, 115.

⁵Bu anıtlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haspels 1971, 73 vdd.; Tüfekçi-Sivas 1999.

⁶Tamsü-Polat ve Polat 2018, 49-56; Tamsü-Polat ve diğ. 2019, 261-278; Erikan 2019, 23-34.

⁷Haspels 1971, 36.

⁸Haspels 1981, 2.

⁹Tamsü-Polat 2018, 263.

¹⁰Haspels 1948, 535-537; Gabriel 1952, 225-227; Gabriel 1965, 27.

¹¹Gabriel 1965, 1.

¹²Haspels 1981, 1-3; Özçatal 1992, 209-232; Özçatal 1993, 419-439.

¹³Tüfekçi-Sivas 1999, 52-65, 127-135, 158-167, 175-176.

¹⁴Tüfekçi-Sivas 2003, 285-298; Tüfekçi-Sivas ve Sivas 2003, 2-32.

¹⁵Tamsü-Polat ve diğ. 2019, 261-278; Tamsü-Polat ve Polat 2018, 49-56.

¹⁶Tüfekçi-Sivas 2012, 137.

Kaya anıtları, kendine özgü mimarileri ile Phryg kaya mimarlığının en özgün ve etkileyici grubunu oluşturur. Phrygler, tamamen kendilerinin yaratıcı fikirlerinin ürünü olan akroterli, beşikçatılı anıtları aslında geleneksel Phryg ahşap mimarisinden esinlenerek ana kayaya işleyip ölümsüzleştirmişlerdir. Bu anıt grubu Phryglerin başkenti Gordion'dan (Yassihöyük) bildiğimiz dikdörtgen planlı konutların (megaronlar) kayaya oyulmuş ön cephesine benzer. Bu anıtların pek çoğunda kapı biçiminde merkezi kaya nişleri yapılmıştır. Bu nişlerin bazılarında yüksek kabartma olarak yapılmış ana tanrıça kabartması olabildiği gibi bazıları boştur. Anıtların pek çoğu üçgen alınlıklı olup bu anıtların cepheleri de geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir¹⁷. Yazılıkaya / Midas Anıtı; Midas Kale'nin kuzey eteğinde, öne doğru çıkıntı yapan kaya kütlesi üzerinde yer alır¹⁸. W.M. Leake tarafından 1800'de keşfedilen anıt, Phryg mimarisine özgü bir çalışma olarak birçok gezgin tarafından incelenmiştir¹⁹ (Res. 1). C. Texier tarafından 1834 yılında gravürü çizilen anıt, üzerindeki yazıttan dolayı "Yazılıkaya" adı ile anılmıştır. Texier anıtı şöyle anlatır: "*Yaylanın üç mil kadar uzağında ve batı tarafında, kuzeye, güneye uzanan ve bütün tepeleri ormanlarla örtülü bulunan büyük bir vadinin içindedir. Filolojinin çözemediği bu eski yazıları korumak için güya tabiatın özel şekil hazırladığı zannedilen, bu kayanın bakan kişiler üzerinde oluşturduğu etkiyi tarif etmek zordur. Etrafında bulunan her şey ahenk içindedir ve yerin sert ve vahşi görüntüsü, kayaların hoş resmi, ovanın yeşil zemini üzerinden fırlayarak somutlaşır*"²⁰.

Midas Anıtını gören ilk gezginlerden biri olan ve oldukça etkilendiği anlaşılan W.M. Ramsay anıta dair yorumlarında: "*Phrygia'da başka hiçbir şey olmasa bile bu anıtın görülmeye değer*" olacağını belirtmiştir²¹.

Doğuya bakan anıtın yüksekliği 17 m; genişliği 16,5 m, yerden yüksekliği ise 1,20-1,80 m'dir. Anıtın yapıldığı tüf kütlesi 21 m x 22 m x 7 m boyutundadır. Diğer Phryg kaya anıtlarında olduğu gibi kaya oluşumundaki eğimin avantajından yararlanarak ilk olarak anıtın işleneceği yüzey düzleştirilmiştir. Böylece, anıtın üst ve sol yan konturunu takip eden doğal bir çerçeve oluşturulmuştur²². Haspels anıtın görünüşünü şöyle anlatır: "*Cephe her ışıktaki muhteşem görünür. Sabah güneşi anıta vurduğu zaman, yüzeyi kehribar rengi, kahverengi, parlak ve canlı; öğleye doğru, dekorasyon keskin bir biçimde tüm ayrıntıları ortaya çıkar. Akşamları koyu gri, ay ışığında yumuşaktır. Doğuya dönük olarak yapılan, hemen hemen tüm Phryg cephe anıtları gibi, şafağın ilk görüntüsünü yakalar ve bu ışık en çok bizi etkileyen şeydir. Phryg anıtlarının mümkün olan her yerde, yükselen güneşe doğru yapılması kesinlikle tesadüf değildir*"²³.

Phryg anıtlarının en anıtsalı ve en görkemlisi olan Yazılıkaya / Midas Anıtı'nın çatısı orta derecede eğimli beşik çatılıdır. Akroteri iç içe geçmiş karşılıklı iki daire parçasından oluşur. Alınlığı kabartma baklava motifi dizisi ile bezenmiştir. Cephe duvarı kalın bir çerçeve içine alınarak yapılmış olup; 12,50 m x 16,50 m ölçülerine sahiptir. Duvar yüzeyi iki bölüm halinde yapılmıştır. Birinci bölüm, rapport tekniğiyle yerleştirilmiş geometrik motiflerle bezenmiştir. İç içe geçen dikdörtgen ve karelerin kombinasyonundan oluşur. Boşluklar ise, büyük kabartma biçiminde yapılmış haç motifleri ile doldurulmuştur. İkinci bölümde ise dikey kabartma bantlarla sınırlandırılan niş çerçevesinin her iki yanındaki boşluklara üstteki ana motiften birer tane yerleştirilmiştir²⁴.

¹⁷ Tüfekçi-Sivas 2009, 20.

¹⁸ Tüfekçi-Sivas 1999, 52.

¹⁹ Gabriel 1965, 51

²⁰ Texier 2002, 345.

²¹ Ramsay 1882, 16.

²² Tüfekçi-Sivas 1999, 53.

²³ Haspels 1971, 73.

²⁴ Tüfekçi-Sivas 1999, 58 vdd.

Anıtın nişi; 2,32 m x 2,41 m x 1,02 m ölçülerine sahiptir. Niş, iki kademeli çerçeve ile çevrilmiş olup, iki çerçevenin üst köşelerinde ahşap hatlı uçlarını simgeleyen dikdörtgen çıkıntılar yapılmıştır. Nişin tavanın orta kısmında kare bir yuva vardır²⁵. A. Gabriel, Afyonkarahisar İli Köhnüş Vadisi'nde bulunan Aslankaya ve Büyük ve Küçük Kapı Kaya anıtlarında olduğu gibi ayakta duran tanrıça heykelin tüfe oyulmayıp, bronz çubuklarla nişin zeminine ve tavanına sabitlenmiş olması gerektiğini söyler²⁶. Yani taşınabilir, portatif bir heykelin bu nişin merkezine yerleştirilmiş olabileceği yorumunda bulunur (Res. 2).

Anıtta Paleo-phrygce olarak yazılmış olan iki yazıt vardır. İlki anıtın sol üst kısmında, düzleştirilmiş ana kaya üzerinde soldan sağa doğru yazılmış olandır.

Bu ilk yazıtın Brixhe ve Lejeune tarafından yapılan transkripsiyonu şöyledir²⁷:

ates : arkiaevais : akenanogavos : midai : lavagtaei : vanaktei : edaes

Bu yazıtın çevrisi G. Huxley tarafından çevrisi şu şekilde yapılmıştır: Arkeavas'ın oğlu, Akenanolas'ın torunu, bunu lawagetas, kral Midas için yaptı²⁸.

İkinci yazıt ise anıtın sağ yan çerçevesindedir. Bu yazıtta soldan sağa doğru yazılmıştır. Okunabilmekle birlikte çözülemeyen yazıtın transkripsiyonu şöyledir²⁹:

baba : memevais : proitavos : kfiyanaveyos : sikeneman : edaes

Texier ve Albay W. M. Leake anıt ile ilgili olarak bu anıtın Midas'ın Mezarı olduğunu belirtirler. Ancak bu hipotez herhangi bir belirli gerçeğe dayanmamaktadır³⁰.

Yazılıkaya'da kazı yapan Gabriel³¹ ve Haspels³², anıtın önünde sütunlu bir galeriye ait ana kayaya oyulmuş taban ve 4 adet sütun kaidesi ortaya çıkarmışlardır. Her ikisinin de galerinin işlevine ait farklı görüşleri bulunsa da, anıtsal fasadın üzeri açık bir avlu ve sütunlu galeriden oluşan, Ana Tanrıça Matar'a adanmış büyük bir açık hava kült kompleksi olduğu görüşünde hemfikirdirler³³. Anıtın tarihi ile ilgili olarak araştırmacıların farklı görüşleri olmakla birlikte genel olarak anıt MÖ 8-6. yy arasına tarihlendirilir³⁴.

Anıtta Görülen Bozulmalar

Toprak üstünde hiçbir korunak olmadan bağımsız halde duran anıt, doğanın değişik etkileri altında; fiziksel, kimyasal, biyolojik bozulmaların yanı sıra, azda olsa insanlar tarafından yapılan müdahalelerle gerçekleşen bozulmalara ve deformasyona uğramaktadır³⁵ (Res. 3). Bölge ikliminin karakteristik özelliği, yaz aylarının çok sıcak, kış aylarının ise çok soğuk geçmesi, anıtın bulunduğu kaya kütlelerinin bozulma sürecini hızlandırmaktadır. Sıcaklar karşısında genleşen kayalar, aşırı soğuklar nedeniyle dona maruz kalmakta ve bu döngü içinde kayalar yorulmaya ve yıpranmaya başlamaktadır. Aynı zamanda yağışlar sonucu çatlaklara

²⁵Tüfekçi-Sivas 1999, 61.

²⁶Gabriel 1965, 53.

²⁷Brixhe ve Lejeune 1984, 6 vdd.

²⁸Huxley 1959, 86.

²⁹Brixhe ve Lejeune 1984, 6 vdd.

³⁰Gabriel 1965, 53.

³¹Gabriel 1965, 63 vdd.

³²Haspels 1971, 75 vd.

³³Tüfekçi-Sivas 2012, 140- 141.

³⁴Polat 2020, 324.

³⁵Kybele heykelinin yerleştirildiği niş içerisinde bir bölümü bilinmeyen bir zamanda kazma ile tahrip edilmiştir.

sızan sular nedeniyle kayalarda kütleli gevşemeler oluşmakta ve çatlaklar genişlemektedir³⁶. Tuf kayalarının yumuşak yapısı nedeniyle yüzey suları kayaca kolaylıkla nüfuz etmekte ve soğuma sonucunda donması, bozulma süreçlerini hızlandırmaktadır³⁷. Bu durumunun hızlanmasındaki en büyük etkenlerden biri, Anıtın bulunduğu alanın yaklaşık deniz seviyesinden 1400 m yüksekte bulunması ve gece-gündüz arası ısı farklılıklarının fazla olmasıdır. Anıt yüzeyinde bulunan yarıklar ve çatlaklar da parça kayıplarına neden olmaktadır (Res. 4-5).

Yağmur sularının yüzeyden akarken yaptığı aşındırıcı etki de, anıtın ve bölgenin kaya özelliği olan, tuf kayalarında oyulmalara, yüzeyde ise aşınmalara neden olmaktadır. Anıtın alt kısımları jeolojik yapısı nedeniyle daha yumuşak ve geçirgen olduğundan erimeye başlamıştır. Bu durum ardışık volkanik püskürmeler sonucunda anıtın alt ve üst kısımlarının farklı dayanıma sahip olmasından dolayıdır³⁸. Bunun sonucu olarak da, anıtın alt kısmının eriyerek üst kısmının konsol durumda bırakmaya başlamıştır³⁹(Res. 6). Benzer bir durum Afyonkarahisar İli, İhsaniye İlçesi, Kayıhan Beldesi sınırları içerisinde bulunan Aslankaya Anıtı'nda görülmektedir. Bu tip bozulma türü jeolojik yapısı benzerlik gösteren Kapadokya'da, peribacaları ve kaya kiliselerinin alt kesimlerinde de görülmektedir. Bu alanda da yüzey sularının "topuk aşınması" olarak tanımlanan oyulmalara neden olduğu bilinmektedir. Anıtın zemine yakın kısmı oyulduğunda üst parçalar konsol durumunda kalmakta, desteklenme sağlanmadığından altı oyulan kısım koparak düşmektedir⁴⁰.

Topuk aşınmasının yoğun olarak görülmesinin en büyük nedeni, bölgenin jeolojik yapısı ile ilgilidir. Dağlık Phrygia Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan Yazılıkaya ve çevresinde yapılan araştırmalar neticesinde, bölgenin en yaşlı kaya birimi olan metamorfik kaya birimleri, Yazılıkaya'nın yaklaşık 3 km doğusunda Yazılıkaya-Çifteler karayolu üzerinde gözlemlenmiştir. Eskişehir İli Kırka civarında çok geniş bir alanı kaplayan neojen yaşlı kaya birimleri miyosen yaşlı kireçtaşı birimleriyle başlar. Yazılıkaya/Midas Vadisi ve etrafının içinde bulunduğu Dağlık Phrygia Bölgesi'nin büyük bölümü" Üçüncü Zaman" a ait volkanik tuf ile kaplıdır⁴¹. Bu bölgedeki tufün volkanik malzemenin sıkışması sonucu oluştuğu bilinmektedir. Tufün, zamanında bölgede var olan bir volkan bacasından çıkan malzemenin civarındaki bir göl ortamında depolanması ve sıkışması sonucunda oluştuğu düşünülmektedir⁴². Bunun sonucu olarak da Yazılıkaya/Midas Vadisi ve bünyesinde bulunan bu tip kayalar üzerinde yapılan anıtların homojen bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Yazılıkaya/ Midas Anıtı üzerinde yapılan analizler sonucunda; petrografik olarak kaynaşmış tuf (ignimbirit) biriminden oluşmakta ve kaynaşmamış tüflerin üzerine farklı doku ve bileşimindeki birimin üzerine oturduğu tespit edilmiştir. Kaynaşmış tüfler (ignimbirit) pembesi bej renginde olup başlıca biyotit, kuvars, sanidin, volkan camı kıymıkları ve pomza kayaç parçalarından oluşan sıcak piroklastik ürünlerin çökmesi kaynaşmıştır. Anıtın taban kısmı ve oturduğu birim beyazımsı bej renkli volkan kıymıkları içermeyen ve soğuk haldeki piroklastik ürünlerin çökmesiyle oluşan istifli temsil etmektedir. Bu özelliği itibarı ile daha yumuşak ve daha kolay işlenebilir bir özellikte olduğu ancak daha kolay aşınabilir özellik taşımaktadır. Midas Anıtı'nın oturduğu taban birim, anıttan dokusal ve mineralojik bileşim açıdan farklı olması, farklı zaman aralığında çökmesi yapısal ve deformasyon

³⁶ Taşların, yağmur, güneş vb. gibi doğal etkenlerden etkilenmesi hakkında bkz. Fitzner ve diğ. 1995, 56-57.

³⁷Binal ve diğ. 1997, 44.

³⁸ Topal ve Sözmen 2003, 203.

³⁹ Polat 2007, 524.

⁴⁰ Ahunbay 1999, 47.

⁴¹Chaput 1941, 38 vd.;Haspels 1971,21.

⁴²Chaput 1941, 68 vd.;Ayday ve Gökten 1990, 102; Ayday ve Gökten 1993, 156.

özelliği açısından farklı çalışmaktadır. Bu yüzden anıtın orta kısmında oluşan ana kırık süreksizliği taban (temel) birimdeki kaynaşmamış tüflere kadar devam etmemektedir⁴³.

Anıtın bozulmasına neden olan diğer bir etken de, otsu ve odunsu bitkiler ve bu bitkilerin kökleridir. Çatlaklara ve yarıklara, rüzgârlar nedeniyle giren bitki tohumları zamanla gelişerek çoğalmakta ve büyümektedir. Bu döngü içinde, anıtların bulunduğu kaya bloğu üzerinde bulunan çatlak ve yarıklar birbirinden daha çok ayrılmakta, zamanla kaya bloğunu parçalamaktadır. Anıtın bulunduğu ana kayada bulunan çatlaklara bitkiler girerek gelişmekte, böylece anıt yüzeyindeki çatlaklar genişlemektedir. 2016 yılında anıtta yapılan restorasyon uygulamalarında anıtın ön yüzeyinde ve arkasında bulunan çatlaklar doldurulmuş olsa da sürekli izleme yapılmadığı takdirde yeni çatlakların oluşması kaçınılmaz olacaktır. Bitkiler nedeniyle oluşan çatlakların genişlemesinin en iyi görüldüğü anıt ise kayalık platonun batısında, Midas Anıtı'nın 200 m güneybatısında bulunan Bitmemiş Anıt'tır (Res. 7).

Mantar, yosun ve likenler gibi biyolojik zararlılar genellikle buldukları mekânın güneş görmeyen gölge ve nemli kısımlarına konuşlanarak yayılmaktadırlar. Özellikle bölgenin kayaç yapısı tuf olduğundan, bu kayaç türü nemi bünyesinde çok fazla tutarak bozulmalara karşı daha az direnç göstermektedir⁴⁴. Taşınabilir kültür varlıkları üzerinde yapılan koruma çalışmalarında eserler bu biyolojik zararlılardan arındırılabilir. Ancak bu arındırma çalışmalarının açık arazide korumasız olan anıtlarda düzenli aralıklarla yapılması gerekmektedir (Res. 8).

Anıta, bahar aylarında gelip üçgen alınlığın çevresine yuva yapan kırlangıç sürüleridir. Kırlangıçların bıraktıkları atıklar anıta zarar vererek yüzeyinde aşınmaya ve renk değişimine neden olmaktadır (Res. 9).

Yazılıkaya/Midas Anıtı İçin Yapılan Koruma Projeleri

Yazılıkaya Midas Anıtı, koruma proje ve çalışması yapılan tek Phryg Anıtıdır. Yazılıkaya-Midas Anıtı ile ilgili ilk çalışmalar, Eskişehir Valiliği'nin 2.12.1981 gün ve 1882 sayılı yazıları ile Anadolu Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi Öğretim Üyelerinden oluşan bir ekip tarafından yapılmıştır. Yerinde yapılan ilk incelemelerden sonra bir rapor sunulmuştur⁴⁵. İkinci çalışma, Anadolu Üniversitesi'nin girişimleri ile 1983 yılında Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında, çeşitli üniversitelerden oluşturulan bir heyet, anıtı yerinde incelemiş ve yapılması gerekli işlerle ilgili bir rapor hazırlamışlardır. Üçüncü çalışma, 1988 yılında Eskişehir Valiliği'nin başkanlığında başlatılmıştır. “*Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*” 191 Konu başlığı ile ilgili ilk inceleme raporları Valiliğe sunulduktan sonra Valilik ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi arasında “*Midas (Yazılıkaya) Anıtı'nın Fotogrametrik Belgelenmesi*” konulu proje sözleşmesi imzalanmasına karşın bir sonuca ulaşamamıştır⁴⁶. 1994 yılında Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine, Anadolu Üniversitesi adına Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü “*Midas Şehri ve Yazılıkaya Köyü Koruma ve Çevre Düzenlemesi*” adı altında bir proje hazırlamıştır. Proje, 1995 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na teslim edilmiş, fakat bu çalışma da proje aşamasından ileriye gidememiştir⁴⁷. Yukarıda da görüldüğü üzere Yazılıkaya/Midas Anıtı ile ilgili birçok proje hazırlanmış, araştırmacıların sürekli ilgisini çekmesine karşın hiçbir şekilde hayata

⁴³ Kadioğlu ve Kadioğlu 2013, 66-67.

⁴⁴ Massari 1988, 89; Wedekind ve diğ. 2013, 1204.

⁴⁵ Eskişehir Devlet Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi, 1981, Çifteler Yazılıkaya (Midas) Anıtı'nın Korunması için Ön Raporu.

⁴⁶ S. Buluç tarafından 1990 tarihinde düzenlenen bir sempozyumda Midas Anıtı'nın restorasyon sorunu yeniden ele alınmıştır. Akurgal 1993, 626.

⁴⁷ Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Yazılıkaya-Midas Anıtı Toplantı Sonuçları, 1995.

geçirilememiştir. Anıt ile ilgili sonuçlandırılan tek proje; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yatırım Bütçesinden aktarılan ödeneklerle hazırlanan Midas Anıtı rölöve ve restitüsyon projesidir. Bu proje, Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün onayı ile 02.03.2015 tarihinde "Eskişehir Yazılıkaya Midas Anıtı Restorasyonu" işine yönelik çalışmalardır ve bu çalışmalar 2016 yılında tamamlanmıştır⁴⁸. Bu çalışmalarda, anıt üzerinde görülen yarık ve çatlaklara dolgu yapılarak koruma altına alınmıştır (Res. 5).

2017 yılında Yazılıkaya/Midas Kale'de başlayan arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamında, Yazılıkaya/Midas Anıtı'nın yanı sıra vadide bulunan korunması gereken kaya anıtları ve kaya mezarları İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü yetkililerince anıt bazında yerinde incelenerek detaylı bir raporlama yapılmıştır⁴⁹. Laboratuvar yetkililerince yapılan bu çalışmalar ileriki dönemlerde yapılacak olan süreklilik gösteren koruma çalışmaları için önemli bir altlık oluşturacaktır⁵⁰.

Yazılıkaya/Midas Anıtı Koruma Planı

Yazılıkaya/Midas Anıtı, geçmişten günümüze uzanan doğanın yok edici gücüne karşı savunmasıdır. Koruma planının karar alma sürecinde kültürel bağlar, toplumsal eğilimler, politik ve ekonomik etkenler önemlidir. Korumanın nihai amacı kültür varlıklarının taşıdığı değerleri korumaktır. Bu değerler estetik, dini, politik, ekonomik, tarihi, sanatsal, bilimsel, kültürel ve içeriksel olarak sınıflandırılabilir. Bu değerler birbirine bağlıdır ve birbirinden ayrılamazlar. Koruma planlaması bu değerlerin tümü göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Anıtın korunması, mevcut kimliğimizin daha iyi anlaşılmasını insanların ona atfettiği değerler nedeniyle bir anlam kazanmakta ve toplumun ortak malı olarak değerlendirilmektedir. Bugün, Yazılıkaya/Midas Anıtı gibi kültür varlıklarının tamamının geleceğe aktarılmasında "alan yönetimi" korumanın temelini oluşturmaktadır.

Yazılıkaya/Midas Anıtı Özelinde Vadinin Alan Yönetimi

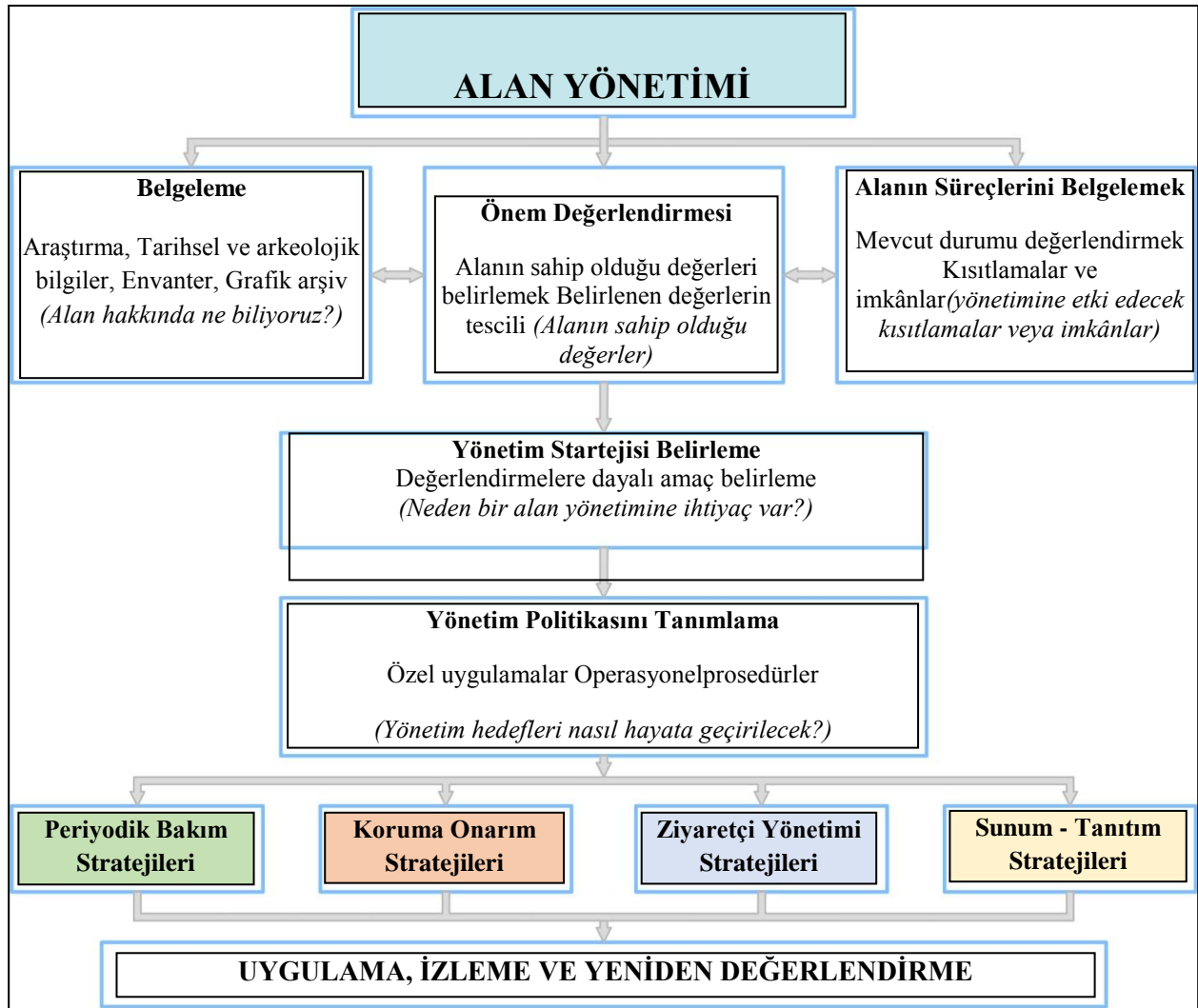
Anıtın yok olma sürecini yavaşlatmak için yapabilecek en önemli adım, önleyici tedbirlerin alınması, rasyonel kullanım, uygun müdahaleler ve sürekli izleme (monitoring) ile bu gayretlerin önceliklendirilmesi yoluyla kayıp oranlarının yavaşlatılmasıdır. Önceliklendirme özellikle karmaşık bir konudur. Çünkü bir camia için önemli olan kültür varlığı, diğer bir camia için çok az değerli veya tamamen değersiz olabilir. Bir arkeolojik alanın değerlerini ilgili tarafların katılımıyla değerlendirmek önemlidir. Estetik, tarihi, bilimsel, dini, sembolik, eğitici, ekonomik ve ekolojik değerlerin hepsi dikkate alınarak koruma planı ve alan yönetim planı yapılmalıdır.

Yüzey araştırmaları kapsamının önemli bir ayağını oluşturan vadi içerisindeki tüm anıtların korunmasına yönelik koruma-onarım projesi hazırlanmıştır. Kültür varlıklarını ve bulunduğu coğrafyayı korumak değişik aşamaları içermektedir. Her bir aşama farklı uzmanlıklar gerektirir. Alan yönetimi disiplinler arası koordinasyonu sağlayan, alanın koruma ve kullanım stratejilerini geliştiren bilimsel bir idari yapıdır. Aşağıda sunulmakta olan tablo, koruma bilimi camiasında kabul görmüş prensiplere ve tüzüklere uygun olarak Phryg Vadisi özeline uyarlanmış bir modeldir (Tablo 1).

⁴⁸ Yazılıkaya Midas Anıtı Mimari Koruma Projesi, ANB Mimarlık, 2013; Avşar 2018, 4.

⁴⁹ Bu araştırma, 1703E058 no'lu proje ile Anadolu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından maddi olarak desteklenmektedir.

⁵⁰ Avşar 2018.

Tablo 1: Phryg Vadisi Alan yönetimi Şeması (Avşar 2018, 13)

Koruma/Onarım Önerileri

Alan yönetimi kapsamında bulunan koruma/onarım doğrudan önleyici koruma ve iyileştirici koruma konularını, dolaylı olarak alan-ziyaretçi ilişkisini ve alanın tanıtım-sunum stratejilerini kapsar. Kültür varlıklarının korunmasını gerçekleştiren uzmanlar geçmişin etkileriyle uğraşmak zorundadırlar. Bozulma nedenlerini tespit eden metodoloji hala derin bilimsel araştırmalardan yoksundur. Koruma yaklaşımları yeni ürün ve teknolojilerin gelişmesiyle ve deneysel çalışmalardan kaynaklanan eğilimlere göre değişmektedir. Koruma/onarımın bilimsel değerlendirmesi, uygulamaların verimlilik, etkinlik ve dayanıklılık ön değerlendirmelerinin yapılması, ileri teknik bilimsel çalışmalar yapılması ve etiklere uygunluğu korumanın felsefesini oluşturmalıdır.

Önleyici koruma ve iyileştirici koruma çalışmaları çoğunlukla eş zamanlı yürütülen eylemlerdir. Koruma/onarım bu eylemlerin türü, niteliği, yöntemi, sürdürülebilirliği gibi konularda ülkemizin de tarafı olduğu uluslararası tüzükleri ve ilke kararlarını esas almalıdır. Koruma/onarım uygulamalarında bütün bulguların grafik olarak belgelenmeleri gerekmektedir. Uygulama sırasında alandan elde edilecek yeni verilerin belgelenmesi ve elde

edilen bilgilerin ve deneyimlerin yayınlanması gibi bilimsel sorumluluklar da uluslararası düzeyde kabul görmüş ilke kararlarıdır⁵¹.

Koruma/onarım kapsamında alanda yapılan malzeme analizleri, araştırmalar ve gözlemler değerlendirildiğinde alandaki kültür varlıklarında bozunma/bozulmaya yol açan etkenlerin başında iklim şartları, kuş dışkılarından kaynaklanan nitrat tuzları, insan kaynaklı tahribatlar, otsu ve odunsu bitkiler ile liken oluşumları geldiği görülmektedir. Koruma/onarım önerimizde bu etkenler öncelikli olarak değerlendirilerek önleyici koruma ve iyileştirici koruma kapsamında izleme, belgeleme, yüzey temizliği, tuz ekstraksiyonu, onarım, gezi ve sunum malzemelerine yönelik yöntemler belirlenmiştir.

İzleme ve Belgeleme

İzleme (*monitoring*) ve belgeleme doğa şartlarına açık bulunan kültür varlıklarının korunmasında en önemli ve olmazsa olmaz aşamadır. Diğer ülkelerde gerçekleştirilen alan koruma örnekleri incelendiğinde de alan yönetimlerinin öncelikli faaliyetlerinin izleme ve belgeleme olduğu görülmektedir.

İzleme ve belgeleme, alanda bulunan kültür varlıklarının mevcut durumu ile meydana gelebilecek bozulma süreçlerini, hava koşullarını, bitki ve diğer canlı türlerini, insan kaynaklı olumsuz etkileri, fiziksel ve kimyasal bozunmaları periyodik olarak kayıt altına alır. İzleme kayıtları korumaya yönelik durum değerlendirmelerinde ve karar sürecinde önemli veriler sağlar. Operasyonel bir perspektiften bakıldığında, bu tür değerlendirmeler, alan yönetimine yönetim ve koruma uygulamalarında öncelik sırasına yardımcı olabilecek bilgilerle sunar. İzleme periyotları kültür varlıklarının bozunmuşluk derecesine göre belirlenmelidir. İzleme ve belgeleme süreci doğrusal olmaktan ziyade tekrarlayıcı olmalıdır.

Koruma/Onarım Müdahaleleri

Araştırma ve analiz sonuçlarına göre alandaki kültür varlıklarında bozunma/bozulmaya yol açan etkenlerin başında iklim şartları(su), kuş dışkılarından kaynaklanan nitrat tuzları, insan kaynaklı tahribatlar, otsu ve odunsu bitkiler ile liken oluşumları geldiği görülmektedir. Koruma/onarım müdahalelerinde bu etkenler öncelikli olarak değerlendirilerek sağlamlaştırma, yüzey temizliği, tuz ekstraksiyonu, bitkilerle mücadele, su tuzaklarına müdahale, gezi ve sunum malzemelerine yönelik yöntemler belirlenmiştir.

Sağlamlaştırma ve Yüzey Koruma

Alanda bulunan kültür varlıklarında yüzey korumasında herhangi bir sağlamlaştırıcı veya su itici malzeme önerilmemektedir. Bölgenin gündüz ve gece arasındaki ısı farkının büyük olması ve kışın - 26°C dereceye varan ısıya maruz kalacak olan etil silikat veya benzeri malzemelerle yapılacak sağlamlaştırmalar kayaçlar için zararlı olacaktır. Çünkü yüzeyden en fazla 3-4 mm derine nüfus edebilen silikat veya benzeri reçineler donma çözülme ve gece gündüz arasındaki aşırı ısı farkından kaynaklanacak mikro genleşme ve daralmalar sonucu zamanla sağlamlaştırılmış alanların yapraklanarak taş yüzeyinden ayrılmalarına neden olacaktır.

Yüzey Temizliği

Temizlik, taş yüzeyinde çeşitli nedenlere bağlı olarak oluşan kir ve yabancı tabakaların yüzeyden uzaklaştırılma çalışmalarını kapsar. Temizlik, yüzey niteliklerinin korunması, bakımı, kirlerin temizlenmesi ve malzemenin iyileştirilmesi amaçlarını içeren bir çalışma şeklidir. Bu çalışmalarda estetik beklentiler, koruma gerek ve isteklerinin üzerinde

⁵¹ Ersen ve Verdön 2010, 9.

olmamalıdır. Yüzeylerde oluşmuş doğal patina tabakası kesinlikle yüzeyden alınmamalıdır. Patina tabakası koruyucu görevi görmektedir. Temizleme çalışmaları birçok tekniği içeren, hassas ve bazen geri dönüşümü olmayan sonuçları bulunan bir müdahale şeklidir. Temizleme işleminde, sonuçta kötü bir sürprizle karşılaşmamak için, önceden yüzeylerde birkaç küçük alan üzerinde deneme çalışmalarının yapılması uygun olacaktır. Çünkü bu uygulamalar önceden kestirilemeyen ve taşta hasarlar oluşturabilecek neticeler doğurabilir. Temizleme, eserin korunmasını tehlikeye sokan bir aktivite olmamalı ve aceleyle getirilmemelidir.

Bu tip tüfik taşlar için atomize su püskürterek kirleri yumuşatmak ve tırnak fırçalarıyla kir tabakasını almak, soğuk buhar püskürtücülerle kirleri yumuşatarak kaldırmak gibi yöntemler denenerek öncelikle gerekli ön etütler yapılmalıdır. Bu etütler sonucunda belirlenecek temizlik yöntemlerine göre çalışmalara konu uzmanı denetiminde devam edilmelidir. Yüzeydeki tabakalaşmış kir veya diğer zarar verici katmanlar mekanik yöntemlerle alındıktan sonra su, alkol ve yumuşak tırnak fırçaları yardımıyla temizlik çalışmaları yapılmalıdır. Yüzeydeki liken ve tuz kristalleşmeleride çok yaygın olarak kullanılan ve kabul görmüş olan su ve bisturi gibi el aletleriyle mekanik yöntemlerle kaldırıldıktan sonra su, alkol ve yumuşak tırnak fırçaları yardımıyla yüzeyler temizlenmelidir. Mekanik temizlik çalışmaları taş yüzeyine zarar vermeden özenle yapılmalıdır.

Çözünebilir Tuzların Ekstraksiyonu

Anıtta her yıl yuva yapan kuşların dışkılarından kaynaklanan çözünebilir nitrat tuzları taşlardaki bozulmanın en önemli nedenlerinden biridir. Taşın gözenekleri içindeki tuz kristallerinin büyümesi, taşın gerilme mukavemetini aşarak taşı küçük parçacıklara ayırmak için yeterli olan stresi üretebilir. Tuz hasarı büyük ölçüde tuzların çözültüden kristalleştirilmesi ve tuzların hidrasyonu olmak üzere iki mekanizmaya atfedilebilir. Taşların tuzdan arındırılması genellikle saf su, kil, kâğıt hamuru veya selülozdan oluşan lapa kullanımı ile denir⁵². Tuz alma işlemi taşın bünyesindeki tuz miktarıyla doğru orantılı olarak birden fazla sayıda tekrarlanabilir. Her ekstraksiyon öncesi iletkenlik ve tuz ölçümleri yapılarak tuz seviyesi arzu edilen orana düşürülür. Bir başka tuzdan arındırma yöntemi, elektrik alanlarının etkisi altında iyonların ve çözültülerin hareketini sağlayarak tuzların uzaklaştırılmasıdır.

Koruma/onarım kapsamında alanda taşlar üzerinde iletkenlik ve tuz ölçümleri yapılarak öncelikle tuz desalinasyona gerek olup olmadığı belirlenmelidir. Ölçülen miktarlar normalin üzerindeyse taşlarda tuz ekstraksiyonu yapılmalıdır. Bu uygulamada kâğıt hamuru saf su ile pasta haline getirilerek yüzeyde yaklaşık 5-6mm kalınlık oluşturacak şekilde sıvanır ve üzeri ince naylon filmle sarılarak saf suyun buharlaşarak uzaklaşması engellenir. 3-4 saatlik uygulama sonunda pasta yüzeyden alınarak tuz ölçümleri tekrarlanır. Gerekli görüldüğünde aynı işlem bir kaç kere daha uygulanır. İzleme çalışmaları kapsamında tuz ölçümleri periyodik olarak yapılmalıdır.

Bitkilerle Mücadele

Kurak mevsimlerde kuruyan alandaki otlar yangın riskine çok açıktır. Alanda çıkabilecek bir yangının kültür varlıklarına zarar vermesi kaçınılmazdır. Alanı otlardan arındırma yöntemlerinden biri otlar büyüdükçe otların biçilmesidir. Alanın büyüklüğü dikkate alındığında bu oldukça emek, zaman ve iş gücü gerektiren yüksek maliyetli bir yöntemdir. Diğer bir yöntem ise zirai mücadele yöntemidir. Bu yöntemde de kullanılacak zehirli kimyasal maddelerin habitatı etkilemesi, arılar, kuşlar ve diğer canlıların yaşam alanlarını yok etmesi sonucunu doğurabilir. Ayrıca toprağa nüfus eden kimyasal maddeler kapiler yolla taşlarına ulaşarak taşlarda tahribata neden olabilir. Bu nedenle zirai mücadele kullanılacak

⁵²Price 1996, 15-16.

yöntemlerin konu uzmanlarınca araştırılması çevreye ve taşlara zarar vermeyecek malzeme ve yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Anıt taşlarına yakın konumda bulunan ve köklerinin kalıntılara zarar verme ihtimali olan odunsu bitkiler, köklerine yakın yerlerden yüzeye paralel şekilde kesilip, matkap vb. delici uçlar ile kesilen yüzeyinden delinmeli ve su ile % 30 konsantrasyonda hazırlanacak herbisit, açılan deliklere doldurulmalıdır. Daha sonra deliklerin ağızları cam macunu ile kapatılıp bitkinin hava alması minimum düzeye indirilmeye çalışılmalıdır. Bu işlem sonucu kuruyacak olan bitki kökü, mekanik yöntemlerle yerinden uzaklaştırılabilir.

Yosun ve liken oluşumları gözlenen alanlarda ve liken temizliği yapılmış taş yüzeylerinde; su içerisinde hazırlanacak % 3'lük biyosit çözeltisi püskürtme yöntemi ile uygulanabilir. Bu alanlarda yapılacak biyosit uygulaması öncesi, yosun ve liken oluşumlarına sebep olan su kaynaklarının önüne geçilmelidir.

Su Tuzaklarına Müdahale

Yapılan gözlemler ve incelemelerde kalıntılara en çok zarar veren etkenin eserlerin istenmeyen bölümlerine giren sular olduğu görülmüştür. Çatlakların doldurulmasıyla çatlak aralarından girecek sular engellenmiş olsa da anıtın üst kısımlarında doğrudan su girişini engellemek için uygun drenaj sistemleri geliştirilmelidir. Aynı şekilde anıtların zeminle temas ettiği kısımlarda su birikebilecek yerlerde de su birikintilerini engelleyecek gerekli drenaj sistemi oluşturulmalıdır.

Yapısal ayrılmalar ve çatlakların doldurulmasında kullanılacak olan enjeksiyon harcının çatlağın genişliğine bağlı olarak farklı granülometride hazırlanması gerekmektedir. 2mm ve altı çatlakların doldurulması için kullanılacak olan enjeksiyon harcının granülometrik boyutunun 250 mikron ve altı olması gerekir aksi taktirde partiküller karışım içinde asılı kalmayıp çökecek ve hem istenen bağlayıcılık gerçekleşmeyecek hem de enjeksiyonun yapılması bir yeden sonra mümkün olmayacak ve tıkanmalar yaşanacaktır. Aşağıda denemesi yapılmış ve olumlu sonuçlar veren bir karışım yer almakta olup hazırlanma şekli ve malzeme özellikleri belirtilmiştir. Renk ve içerik için tuğla yerine ponza taşı tozu veya reaktif silika içeriği bilinen tuf tozu kullanılabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde bulunan Yazılıkaya/Midas Anıtı'nın yok olma sürecini yavaşlatmak için yapılabilecek en önemli adım, önleyici tedbirlerin alınması, rasyonel kullanım, uygun müdahaleler ve sürekli izleme ile kayıp oranlarının yavaşlatılmasıdır. Estetik, tarihi, bilimsel, dini, sembolik, eğitici, ekonomik ve ekolojik değerlerin hepsi dikkate alınarak, alanın koruma planı ve alan yönetim planının yapılması gerekmektedir.

Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde bulunan anıtlar (fasadlar, altarlara ve nişler), mezarlar, kaleler, sarnıçlar gibi kültür varlıkları ana kayaya oyularak şekillendirilmiştir. Kaya, kendi doğal fiziksel ve kimyasal yapısının yanı sıra doğada iklimsel ve çevresel etkiler ile bozulmaya açıktır. Bu nedenle alanda sürdürülebilir ve kalıcı bir koruma sağlayabilmek için bozulmaya sebep olacak unsurların teker teker her anıt özelinde tespit edilip, gerekli önlemlerin alınması gereklidir.

Anıtın bulunduğu çevre koşullarının düzenlenmesi, anıtlarda görülen çatlakların artmasına ve genişlemesine neden olan bitkilerin temizlenip, belirli dönemlerde ilaçlanıp kurutulması sağlanmalıdır. Aynı zamanda yasalarla, ahlaki kural ve felsefi temeller oluşturarak anıtlar korunmalıdır. Özellikle kaçak kazı ve define arayıcılarına uygulanabilir, yaptırım yüksek tedbirler uygulanması gerekmektedir. Bu amaçla, resmi makamların ve üniversitelerin işbirliği ile belirli dönemlerde halkı bilinçlendirmeleri, kültür varlıklarımızın

ülkemiz için öneminin kavratılması konusunda yardımcı olmaları sağlanmalıdır. Kültür varlıklarının yok olma sürecini yavaşlatmak için yapabilecek en önemli adım, önleyici tedbirlerin alınması, rasyonel kullanım, uygun müdahaleler ve sürekli izleme ile kayıp oranlarının yavaşlatılmasıdır.

Kültür varlıklarını ve bulunduğu coğrafyayı korumak değişik aşamaları içermektedir. Her bir aşama farklı uzmanlıklar gerektirir. Disiplinler arası koordinasyonu sağlayan, alanın koruma ve kullanım stratejilerini geliştiren bir Alan yönetimi oluşturulması alanın korunmasında büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. 1999, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, Yem Yayınlar, İstanbul.
- Akurgal, E. 1993, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul.
- Avşar, A.O. 2018, *Yazılıkaya/Midas Vadisi Arkeolojik Verilen Değerlendirilmesi Projesi: Yazılıkaya/Midas Vadisi Koruma-Onarım Raporu*, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü, İstanbul.
- Ayday, C. - Gökten, R.M. 1990, “A Preliminary Engineering Geology Study Directed To The Conservation Of Midas Monument”, *International Earth Sciences Congress On Aegean Regions*, 1, (Edit. M.Y. Savaşçın ve A.H. Eronat), İzmir, 102-108.
- Ayday, C. - Gökten, R.M. 1993, “Yazılıkaya (Midas) Anıtı Civarında Gözlenen Kaya Blok Devrilme ve Kayma Mekanizmaları”, *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bülteni*, 8, (Edit. Tuncay Ercan ve Sefer Örçen), Ankara, 155-159.
- Barnett, R. D. 1967, “Phrygia and The Peoples of Anatolia in The Iron Age ”, *CAH II*, XXX, London: Cambridge At The University Press, 1-33.
- Bilgiç, U., Songur, S., Songur, S., Er, S., Şendil, E. 2013, *Yazılıkaya Midas Anıtı Mimari Koruma Projesi*, ANB Mimarlık.
- Binal, A., Kasapoğlu, K. E., Gökçeoğlu, C. 1997, “Eskişehir-Yazılıkaya Çevresinde Yüzeyleyen Volkano sedimanter Kayaçların Donma-Çözülme Etkisi Altında Bazı Fiziksel Ve Mekanik Parametrelerinin Değişimi” *Yerbilimleri*, 19, Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, 41-52.
- Brixhe, Cl. - Lejeune, M. 1984, *Corpusdes inscriptions paleo-phrygiennes*. 2 vols., Paris.
- Carrington, P. 1977, “The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature,” *AS*, XXVII, 117-127.
- Chaput, E. 1941, *Phrygie, Exploration Archéologique I, Geologie et Geographie Physique*, Paris.
- Erikan, F. 2019, “Yeni Buluntularla Yazılıkaya/Midas Vadisinde Yontmataş Buluntulara Dair İlk Gözlemler”, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Dergisi*, XXIV, 23-34.

- Ersen, A. - Verdön, İ. 2010, “Konservasyon Biliminin Restorasyon Proje ve Uygulamalarına Katkıları”, *TUBA-KED* 8, 7-20.
- Fitzner, B., Heinrichs, F., Kownatzski, R. 1995, *Dekmalpflege und Naturwissenschaft Natursteinkonservierung*, I, Aachen.
- Gabriel, A. 1952, “Frikya’da Midas Şehri Kazıları”, *Türk Tarih Kongresi*, Sayı: IV, TTK Basımevi, Ankara, 225-227.
- Gabriel, A. 1965, *Pyrygie, Expleration Archeologique, Tome IV La Cite de Midas Architecture*, Paris.
- Haspels, C. H. E. 1948, “Phrygia’da Midas’ın Kentinde Yapılan Kazılar”, *Belleten*, III, 535-537.
- Haspels, C. H. E. 1971, *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, I-II, Princeton: New Jersey.
- Haspels, C. H. E. 1981, “Midas Şehri Kazısı”, *Belleten* XLV/178, 1-5.
- Huxley, G. 1959, “Titles of Midas”, *GrRomByzSt*, 2 /2, 85- 99.
- Kadıoğlu, S. - Kadıoğlu, Y.K. 2013, “Midas Anıtı ve Yakın Çevresindeki Gömülü Kırıkların, Boşlukların, Arkeolojik Yapı Varlığının Yer Radarı Yöntemiyle Görüntülenmesi ve Bölgenin Hidrojeolojisi”, *Yazılıkaya Midas Anıtı Mimari Koruma Projesi*, ANB Mimarlık.
- Massari, I. 1988, “Some Aspects of Humidity Protection in Historic Buildings”, (Eds. Lazzarini L.-Pieper R.), *The Deterioration and Conservation of Stone. Studies and Documents on The Cultural Heritage*, No. 16, 89-110.
- Olshausen, E. 1996, “Phryges, Phrygia”, *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike*, Band IX. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 965-967.
- Özçatal, M. F. 1992, “Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakaltekke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, *II. MKKS*, Ankara, 209-232.
- Özçatal, M. F. 1993, “Gerdekkaya ve Yazılıkaya’da 1991 Yılı Çalışmaları”, *III. MKKS*, Ankara, 419-439.
- Polat, Y. 2007, “Afyon İli Köhnüş Vadisinde Bulunan Phryg Anıtları Üzerinde Görülen Bozulmalar”. *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Afyon,18-20 Nisan 2005), Ankara, 521-529.
- Polat, Y. 2020, “Phrygler Dinsel Mekânlarını Nasıl Koruyordu? Midas Vadisi Kaleleri”, *Turkish Studies-Social Sciences*, 15/2, 317-334.
- Price, C. A. 1996, *Stone Conservation An Overview of Current Research*, The Getty Conservation Institute.
- Ramsay, W. M. 1882, “The Rock Necropolies of Phrygia”, *JHS*, III, London, 1-68.
- Roller, L. E. 1999, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, Berkeley-Los

Angeles-London.

Texier, C. 2002, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 2, Ankara.

Tamsü-Polat, R. 2018, “Yazılıkaya/Midas Vadisi Akpara Kale Mezarları”, *OLBA Dergisi* XXVI, Mersin: Kaam Yayınları, 261-283.

Tamsü-Polat, R. - Polat, Y. 2018, “Eskişehir İli Yazılıkaya Midas Vadisi Araştırmaları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 44, 49-56.

Tamsü-Polat, R., Polat, Y., Sancaktar, H., Yürük, M. B. 2019, “Eskişehir İli Yazılıkaya/Midas Vadisi Yüzeysel Araştırması 2017”, *AST* 36.3, 261-278.

Topal, T. - Sözmen, B. 2003, “Deterioration mechanisms of tuffs in the Midas Monument”, *Engineering Geology*, 68 (3-4), 201-223.

Tüfekçi-Sivas, T. 1999, *Eskişehir-Afyonkarahisar- Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*, Eskişehir.

Tüfekçi-Sivas, T. 2003, “Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri 2001 Yılı Yüzeysel Araştırması”, *20. AST II*, Ankara, 285-298.

Tüfekçi-Sivas, T. - Sivas, H. 2003, “Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzeysel Araştırması, Arkeolojik Envanter Raporu”, *TÜBA- TÜKSEK 1*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2-32.

Tüfekçi-Sivas, T. 2009, “Frig Vadileri’nden Günümüze Kalan Frig İzleri”, T. T. Sivas-Hakan Sivas (Ed.), *Frig Vadileri*, Eskişehir, 16-53.

Tüfekçi-Sivas, T. 2012, “Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya- Midas Kenti”, T. T. Sivas-Hakan Sivas (Ed.), *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul, 112-159.

Wedekind, W., Lopez Doncel, R., Dohrmann, R., Kocher, M., Siegesmund, S. 2013, “Weathering of Volcanic Tuff Rocks Caused by Moisture Expansion”, *Environ Earth Sci*, 69, 1203-1224.

Tablo 1: Phryg Vadisi Alan yönetimi Şeması (Avşar 2018, 13)

Harita 1: Yazılıkaya/Midas Anıtı Konumu

Res. 1: Yazılıkaya/Midas Anıtı Cephe Görünümü

Res. 2: Yazılıkaya/Midas Anıtı (Bilgiç ve diğ. 2013, 39).

Res. 3: Niş İçerisindeki Tahribat

Res. 4: Alınlık Ana Kiriş Çatlak ve Parça Kaybı

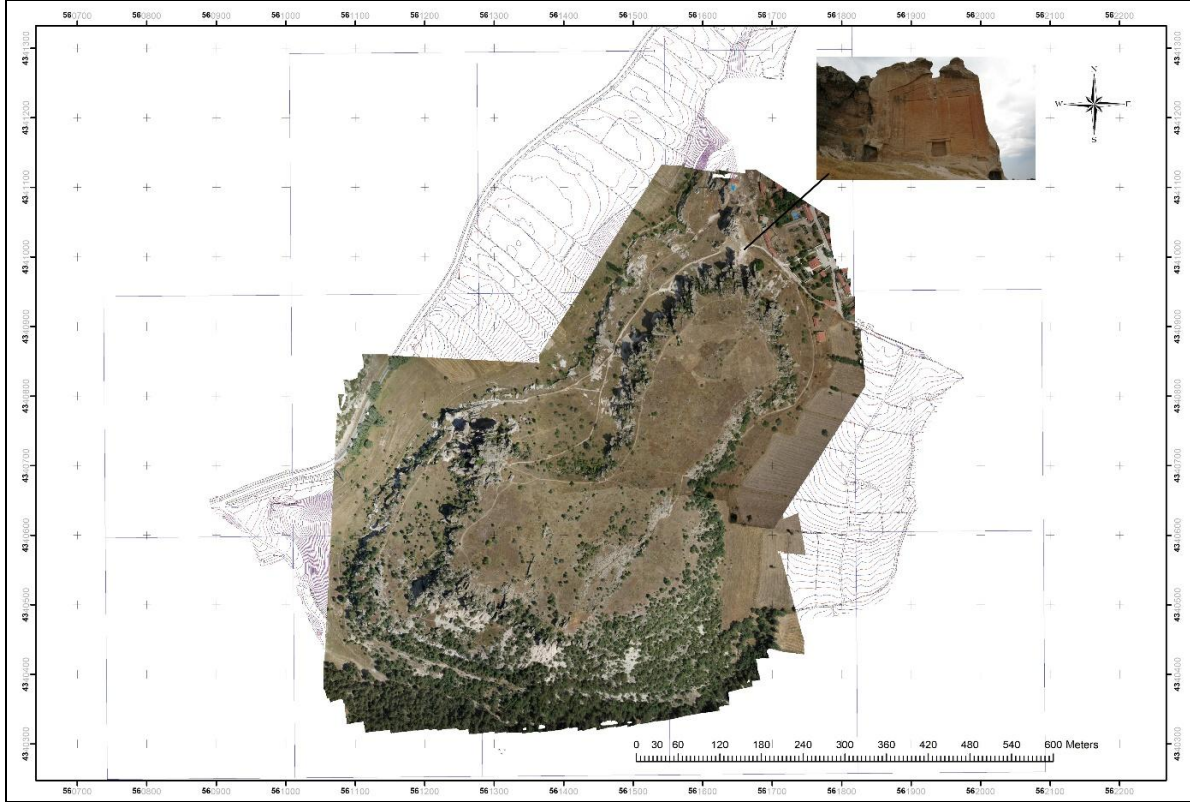
Res. 5: Köşe Bordür Dolgu

Res. 6: Anıtın Alt Kısmının Deformasyonu

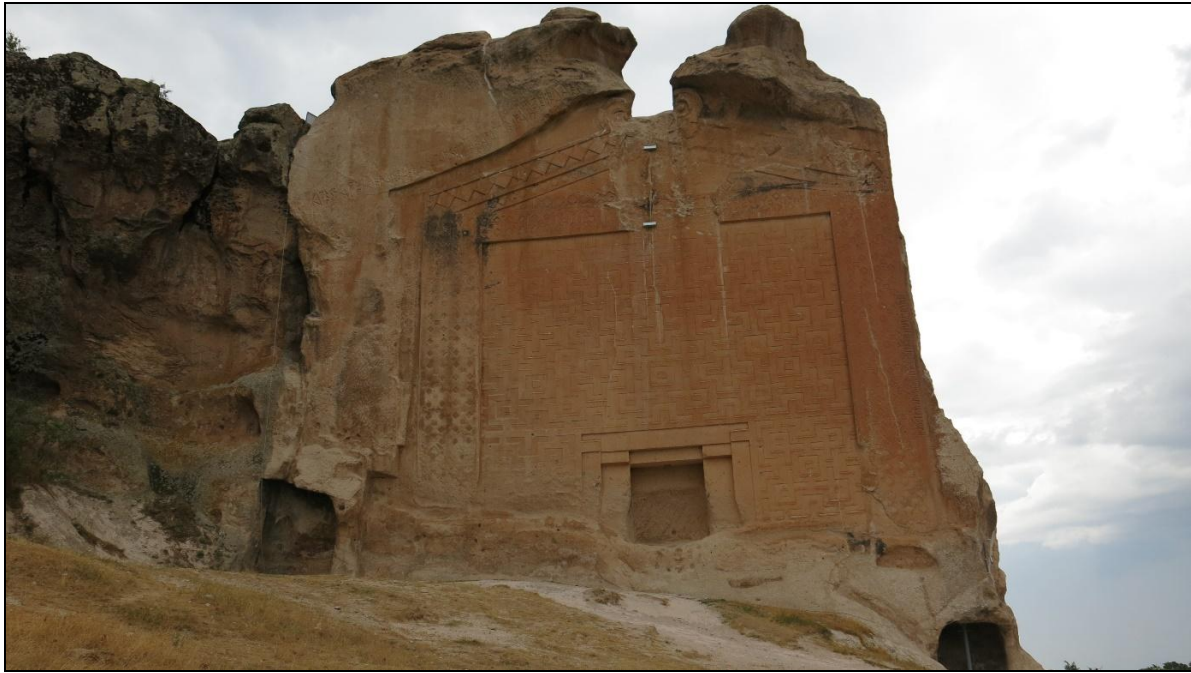
Res. 7: Bitmemiş Anıt Üzerinde Bulunan Çatlaklar ve Bitki Oluşumu

Res. 7: Bitmemiş Anıt Üzerinde Bulunan Çatlaklar ve Bitki Oluşumu

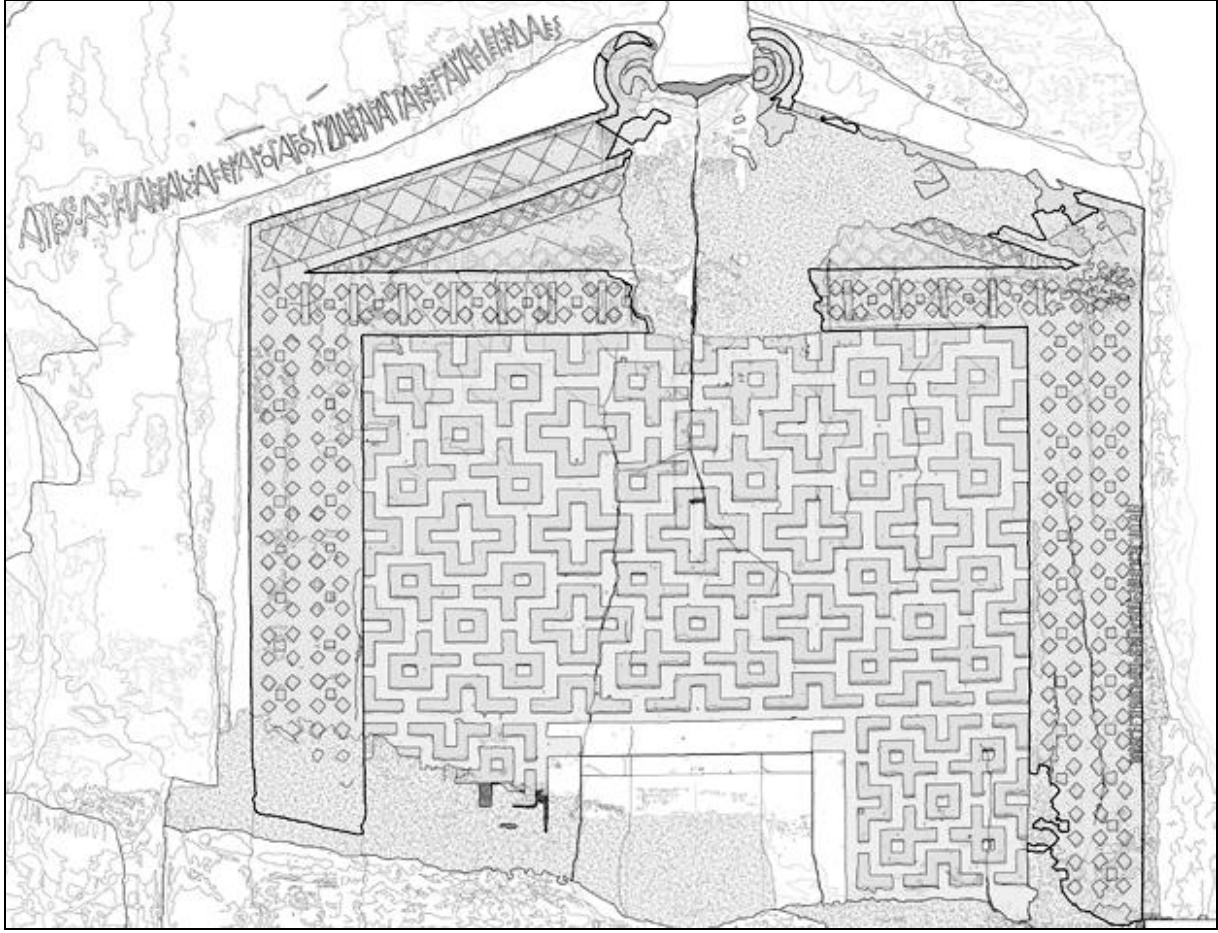
Res. 9: Anıt Ön Cephesine Yuvalanmış Kırlangıçlar

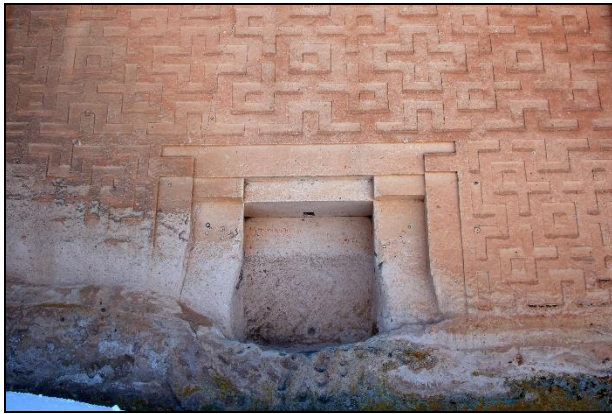
Harita 1: Yazılıkaya/Midas Anıtı Konumu

Res. 1: Yazılıkaya/Midas Anıtı Cephe Görünümü

Res. 2: Yazılıkaya/Midas Anıtı (Bilgiç ve diğ. 2013, 39).

Res. 3: Niş İçerisindeki Tahribat

Res. 4: Alınlık Ana Kiriş Çatlak ve Parça Kaybı

Res. 5: Köşe Bordür Dolgu

Res. 6: Anıtın Alt Kısmının Deformasyonu

Res. 7: Bitmemiş Anıt Üzerinde Bulunan Çatlaklar ve Bitki Oluşumu

Res. 8: Anıtın Arkasından Alınan Yosun Örnekleri

Res. 9: Anıt Ön Cephesine Yuvalanmış Kırlangıçlar